

A HUMANIZACION DE ANIMAIS NA NARRATIVA DE CUNQUEIRO

Comentario de tres contos de corvos

María Xesús Nogueira

Universidade de Santiago de Compostela

No limiar de *Escola de menciñeiros*, Cunqueiro asenta dunha maneira sólida algunha das claves de interpretación da súa obra. Ó tempo que anuncia a inclusión no libro de textos que non se corresponden co título do mesmo, neutraliza a liña divisoria entre realidade e fantasía, engulindo ámbolos dous espazos para o limbo da imaxinación:

Fiñalmente, recollo algunhas notas sober do mal de ollo, o demo e os trasnos, o lobo e máilo golpe e diversas animalias pantásticas, nas que van varias que son da miña imaxinación, o que non quere decir que non señan, e no máis "strictu sensu", reás...¹

Neste marco teórico podemos entender facilmente a recorrencia á personificación de animais que se produce

nunha grande parte dos relatos curtos de Cunqueiro. A isto hai que engadir elementos diversos que están no cerne da propia narrativa, tanto oral coma escrita².

É precisamente este proceso de humanización un dos motivos comúns dos textos que imos comentar. Nos tres casos, o personaxe principal é un corvo ó que se atribúen calidades humanas. Os relatos son os seguintes:

"O corvo branco" (de *Escola de menciñeiros*).

"Soleiro en figura de corvo" (de *Xente de aquí e de acolá*).

"O corvo Estanislao" (de *Os outros feirantes*).

1 Empregamos en todo momento a edición da *Obra en galego completa III Semblanzas*, Vigo, Galaxia, 1983

2 Referímonos á simboloxía do corvo -case sempre signo de mal agoiro- na literatura e no folklóre. M. R. Soto, nun traballo de publicación recente, estuda estes mecanismos de humanización, concretamente o caso dos animais parlantes, dentro da herdanza directa recibida do conto popular. Vid. para isto M. R. Soto Arias, "Presencia do conto popular na narrativa cunqueiriana", in *Congreso Alvaro Cunqueiro*, Santiago de Compostela Xunta de Galicia, 1994, pp. 429-439

O tema do corvo, case sempre humanizado, moitas veces portador dunha alma, aparece con relativa frecuencia na triloxía de relatos curtos de Cunqueiro³. O narrador de "Soleiro en figura de corvo" é consciente desta recoñecencia, ata o punto de recoñecer que os relatos desta caste poderían formar unha colección independente:

Istas historias de corvos que falan, ou de xente que reaparez, vindo dende as chousas de outro mundo, en figura de corvo, debера poñelas todas xuntas, pro van sementadas por este libro, aquí ou acolá.

No que se refire ó primeiro dos textos, "O corvo branco", cómpre ter en conta a súa situación no conxunto da obra. O conto enmárcase dentro da segunda parte, titulada "Novidades do mundo e fauna máxica". Tal contexto ven determinado, amais do título, por un pequeno parágrafo introductorio de singular importancia.

Van por xunto aquí os animás que hai 1 os que non hai, pro véñense igual, ou escóitanse, ou sábense os feitos 1 o que dixeron nalgunha ocasión famosa.

Nestas primeiras afirmacións atopamos xa unha teorización, na que se neutraliza a oposición entre o real e non real ("os animás que hai 1 os que non hai"). Calquera diferenza non se vai sustentar xa no criterio da realidade,

senón, en todo caso, na consciencia que cadaquén posúe da existencia desta fauna. É aquí onde o narrador establece unha gradación no que se refire á humanización destes seres, que inclúe mesmo a capacidade discursiva:

vénse—> escóitanse—> sábense os feitos—> o que dixeron nalgunha ocasión famosa.

A segunda parte desta introducción insiste no seu carácter de bestiaro, ó afirmar que

Toda zooloxía pantástica forma parte da revelación do mundo ó home, ser tan estrano, que é ben sabido que saca de dentro dil todo o que olla, e nin se sabe cando soña.

O contexto no que está integrado "O corvo branco" crea no lector un horizonte de expectativas determinado. Sería de agardar, así, un maior predominiño dos elementos descritivos e expositivos sobre os propiamente narrativos. Sen embargo, o texto posúe elementos abondo para disfrutar de entidade como relato autónomo

Comeza o texto cunha identificación deste animal, situándoo nunhas coordenadas xeográficas moi concretas:

Iste corvo branco veuse no Valedouro fai algúns anos, na parroquia de Budián.

3 Cfr "Souto de Lires", "Penedo de Alduxe", etc

O narrador presenta probas fiables da súa existencia, xa que foi visto por “tódolos da parroquia”. A única excepción é un personaxe dotado dun alto estatus na colectividade, como é o crego. Resulta significativo, polo tanto, o feito de que

andaba primeiro bulrento, pro despoixas habendo tantos testes, enra-bexábase cando lle viñan coa nova de que se vira o corvo branco en tal terra.

O relato segue cun proceso de diferenciación deste animal con respecto ós outros, procedemento que xa está iniciado no propio título mediante o adxectivo “branco”. Agora precísasenos que

O corvo branco non era branco coma a neve, que era medio marelo, 1 andaba polas sementeiras, e fuxí-anlle os outros corvos.

Tras darnos conta dos intentos frustrados de cazalo, o animal queda perfectamente individualizado, mediante os seguintes trazos.

negro
branco

provoca a fuxida dos outros corvos non lle acertaron para cazalo

O proceso de identificación entra agora no terreo da hipótese, que é presentada polo narrador mediante un recurso moi frecuente, a voz do pobo:

Haí xente que dice que o corvo non era tal corvo, senón un tal Pousada de Xerdíz, prestamista.

O tema da reencarnación da alma nun animal mestúrase aquí co da avaricia, pois, segundo o testemuño unha vez máis da “xente do país”, “o corvo branco viase acarón das casas dos que lles debían cartos a Pousada”. A solución, que vén dada por unha misa pola alma do prestamista, pon fin a este relato con carácter retrospectivo

O proceso de humanización está introducido polo testemuño de “un de Muras”:

Non berraba coma os outros corvos. (...) Berraba: “¡viiín-de, viiín-de!”. Chamaría polos cartos que tiña estrados por aí.

Este mecanismo consiste só na imitación da voz humana, concretamente dunha secuencia fónica, unha cuestión de percepción que, non cómpre esquecelo, cóntalla o narrador principal unha voz que nin siquera é testemuña (“Eu non o oín, pro os que o oíron, imitábano mui ben.”).

A suposta avaricia de Pousada convértese unha vez máis en explicación recorrente, neste caso na descrición que o narrador ofrece do personaxe, concretamente do costume de levar sempre tres ou catro reloxos:

Sería para atender á puntualidad dos réditos

O relato relato remata coa noticia da chegada da súa herdeira, unha sobriña que vivía en Barcelona. A súa presenza incorpora unha fonte máis de información acerca dos feitos, e vén neutralizalo ton de hipótese no que transcorre a maior parte do conto, pois

A sobriña non deu crédito ningún ás novas de que o corvo branco fora seu tío de Pousada.

O motivo da aparición dunha ánima en forma de corvo volve a aparecer no texto de *Xente de aquí e de acolá*. O propio tema está xa anticipado no título, "Soleiro en figura de corvo".

Logo dunha explicación de tipo metaliterario que xa comentamos máis arriba, o relato dá comenzo cunha anécdota casual, artificio que é recorrente na narrativa curta de Cunqueiro. Trátase dun encontro, situado temporal e espacialmente, no que xorde en conversa o caso acontecido a Soleiro:

Pois aparecéuselle á muller en figura de corvo.

Segue unha descripción evocadora do personaxe, na que se bota man doutro recurso moi empregado por Cunqueiro, como é relacionar dalgunha

maneira un personaxe coa súa propia biografía para incrementa-la súa verosimilitude:

Era, ademáis, cliente, coma min, da barbería do Pallarego.

O autor implícito deixa oír a súa voz na descrición de Soleiro, para explicar dunha maneira científica un termo popular:

Aproveitada as Quendas -as kalendas de Maio-, pra cortarse o pelo.

Segue logo un proceso de individualización, que máis adiante se verá rendibilizado. O primeiro trazo relevante que se nos insinúa é tamén aquí o da avaricia; de seguido, infórmansenos sobre a súa tartamudez:

Nunca estaba conforme cos precios, e resistíasele o eme de mermas.

Tamén neste relato é a viúva quen recibe a visita do defunto en forma de corvo. A clave para o recoñecemento é dobre: a fala e a tos. Neste relato a individualización do personaxe ten unha especial pertinencia, pois os trazos trasladanse á figura do corvo, sendo fundamentais para a súa identificación.

SOLEIRA	O CORVO
mui fumador: tos, cheiro a tabaco.	pola fala e pola tos; tamén o corvo (cheiraba a tabaco)
tatexo	Dixo m´m´m´m´mermas, tatexaba igoalito que en persoa

É, neste caso, o narrador principal quen informa acerca da identidade do corvo. “Soleira viña dende o outro mundo a darlle á súa muller o consello de que non vendese unhas fincas que tiña por Castro”, o que corrobora o trazo de avaricia con que nun principio fora caracterizado. A voz dos veciños parece avogar por outra versión dos feitos. No texto reitérase a negativa do corvo a responder a pregunta ningunha, ante o que a viúva, nun estilo indirecto libre, aventura, respectando sempre a lóxica preestablecida:

Ao millor o que quería aran papas, e atascábase no pe, que se lle resistía tanto como o eme.

Iniciada unha comunicación entre viúva e corvo, volta este para insistir no asunto da venda, cunha novidade que supón un paso adiante no proceso de humanización:

Pro volvéu Peteiraba na fiestra do dormitorio, e inclusive botouse aos ollos da súa viuda. Agora falaba.
-Non vendas! Non vendas, coño!

A fala do corvo pode ser agora percibida pola colectividade, aspecto no que se insiste como trazo de humanización:

Os veciños escoitárono berrar con voz humán.

O desenlace prodúcese trala intervención dun menciñeiro, quen receita o curioso remedio dos papeis. O

relato remata coa constancia por parte do narrador de ter visto un deles, seguido dunha referencia, en clave de humor, á actuación do corvo:

O papel voaba de aquí para acolá, agardando que viñese Soleiro en figura de corvo.

O proceso de humanización é aquí gradual. Comeza cunha dislocación dos hábitos do personaxe ó corvo, o que serve a este de identificación. O momento de maior intensidade prodúcese cando a colectividade percibe os berros do corvo e os identifica como humanos. Todo de desenvolve dentro dunha lóxica e unha coherencia que fai que sexa interpretado como verosímil.

Tamén “O corvo Estanislao” comeza cunha anécdota, pasando a describirse o personaxe principal. Este, Pepe de Vence, está caracterizado por un trazo relacionado co diñeiro: a súa riqueza. O personaxe aparece retratado na hora da sesta, o que, nun principio, introduce elementos que fan dubidar da veracidade do acontecido. É durante esta sesta cando recibe a visita do corvo, quen, desde un primeiro momento, aparece humanizado coa facultade da fala. No encontro prodúcese o primeiro proceso de identificación:

- ¡Vaite, coño!, díxolle Pepe ao corvo.
- ¡Fai un mes que te atopo en todas partes!
- ¿E en qué me conoces?
- ¡En que andas medio torto!

Esta humanización presenta unha novidade con respecto ás anteriores, pois non está xustificada por se tratar da reencarnación dunha ánima. Hai tamén certas semellanzas entre home e corvo, aínda que calquera equívoco queda aclarado desde un principio coa resposta do animal.

O corvo dixo que sí, pro que non era por imitación e burla de Pepe de Vence, que tamén era un algo esguiado do lado dereito (...)

A coincidencia prodúcese máis ben cun personaxe marxinal, Xusto Cabaleiro, de quen Estanislao comenta que “todo que lle pasa (...) co seu estómago, pásame a min co meu” O víncu-

lo con Pepe de Vence prodúcese sen embargo a través do tema sempre presente dos cartos e a propiedade:

Chámome Estanislao, pra servirte, e nacín por derriba das tuas xesteiras de Abroso, e toda a miña vida paseina voando sobre as tuas propiedades, e ganando a vida nelas.

Este argumento vai se-lo definitivo, xunto coa insinuación de chantaxe que o corvo fai baseándose na súa sabedoría (“Eu sei toda a túa vida (...)”).

Neste conto dáse un proceso de humanización moi intenso xa desde o comezo, que podemos sintetizar no esquema seguinte.

Fala Sofre do estómago e está a réxime, como Xusto Cabaleiro	
Anda medio torto, como Pepe de Vence.	(EQUÍVOCO)
Críouse nas súas xesteiras Sabe toda a vida de Pepe de Vence	(VÍNCULOS)

Os argumentos do corvo son asumidos polo personaxe ata o punto de desprezar conceptos coma o de propiedade ou familia á súa relación co animal:

Despois de todo, nacido por derriva das suas xesteiras de Abroso, e criado e mantido nas suas leiras, era cáseque da súa propiedade, cando

non da súa familia. Pra sere o mais rico do val soio lle faltaba ser o dono do corvo Estanislao.

Presenta, ademais, a peculiaridade de que o animal chega a facer que o seu *amo* asuma estes valores de humanización e mesmo os incrementa, ó ofrecerlle o sustento acordado, “un xarabe,

(...) bicarbonato", "ou algo de botica", uns anteollos, e unhas papas de arroz; tamén se aprecia isto no enterro que fai ó corvo ("cunha pedra cavoulle sepultura a Estanislao ao pe dun amiêiro"). Prevalece, sen embargo, o trazo da avaricia, que se volve a insinuar cando Pepe de Vence, ó atopar morto o corvo "requentounas e papounas de merenda."

Ó final do relato, prodúcese unha inversión da situación inicial, ó se-lo *amo* quen sinta necesidade do corvo.

Pasaban os días, e Pepe de Vence botaba muito de menos ao corvo Estanislao.

Insiste outra vez aquí na individualización do corvo con respecto ós outros:

Procuraba achegarse a outros corvos que andaban picando nos sucos da sementeira, pro nono agardaban.

A evocación final supón o máis alto grao de humanización "Ao millor quedáralle algún fillo a quen darlle o pésame, ou unha viuda. Tamén lle pesaba non terlle preguntado por qué se chamaba Estanislao." A dúbida que nun principio se introducía ó aconteceren os feitos na hora da sesta queda, co transcorrer do relato, completamente disipada

Nos tres contos, que comparten o feito de teren un corvo como personaxe, dáse un proceso de humanización, trazo recorrente na narrativa cunqueiriana, especialmente na triloxía de relatos curtos. No primeiro dos textos, "O corvo branco", a humanización é moi feble. No contexto dun *bestiario galego* introdúcese o tema da ánima que volve, neste caso en forma de corvo. O factor desencadeante é de tipo especulativo, e ó longo de todo o discurso hai un constante esforzo por presentar como verosímiles os feitos. En "Soleiro en figura de corvo" aparece o mesmo tema, mesturado igualmente co dos cartos. A humanización é progresiva, alcanzando o punto máis alto no momento en que é comprobada pola colectividade. Finalmente, en "O corvo Estanislao", a humanización é moi forte, e está desprovista de calquera xustificación, ó non se recorrer ó tema das ánimas. O home chega non só a asumir, senón tamén a aceptar como lóxico a sistema de valores que o corvo lle propón.

A análise destes textos demostra-nos a singular riqueza da narrativa de Cunqueiro, na que agroman constantemente novos recursos para resolver unha situación. Un procedemento literario como é a humanización de animais desprega nos exemplos analizados un abano de variantes, individualizando cada relato e conferíndolle autonomía.